

УДК 347.99(477)

Н.Д. Квасневська,
здобувач ДНДІ МВС України

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

У статті на основі аналізу положень наукових досліджень останніх років, присвячених проблемам організації та функціонування судової системи України, визначено, що на цей час в Україні в правовій науці вже вироблена як понятійна база, так і певний методологічний апарат, який дозволяє вивчати актуальний стан судової системи та її правове регулювання. Разом з тим, бракує досліджень, в яких аналізувалися б проблеми здатності судової системи реагувати на виклики сьогодення, зокрема, потребує свого вивчення питання вдосконалення правових підстав очищення судової влади від осіб, які порушували вимоги, що висувуються до суддів, питання підвищення ефективності заміщення посад суддів, проблематика громадського контролю в зазначеній сфері.

Ключові слова: *судова влада, судова система, організація судової системи, функціонування судової системи, теоретико-методологічні дослідження.*

В статье на основании анализа положений научных исследований последних лет, посвященных проблемам организации и функционирования судебной системы Украины, определено, что в настоящее время в Украине в правовой науке уже произведена как понятийная база, так и определенный методологический аппарат, который позволяет изучать актуальное состояние судебной системы и ее правовое регулирование. Вместе с тем, не хватает исследований, в которых анализировались бы проблемы способности судебной системы реагировать на вызовы современности, в частности, требует своего изучения вопрос усовершенствования правовых оснований очистки судебной власти от лиц, нарушавших требования, предъявляемые к судьям, вопрос повышения эффективности замещения должностей судей, проблематика общественного контроля в указанной сфере.

Ключевые слова: *судебная власть, судебная система, организация судебной системы, функционирование судебной системы, теоретико-методологические исследования.*

Paper is devoted to an analysis of the provisions of scientific studies of recent years on the problems of the organization and functioning of the judicial system of Ukraine; it is determined that at present time in Ukraine in the science of law have already been made a conceptual basis and the specific methodological apparatus, which allows us to study the current state of the judicial system and its legal regulation. However, there are not enough studies that have analyzed the problem of the ability of the judiciary to respond to the challenges of our time, in particular, requires its own study of how to improve the legal grounds cleaning the judiciary from those who violate the requirements for judges; the issue of increasing the effectiveness of substitution of judges; problems of social control in this area.

Keywords: *judiciary, judicial system, organization of the judiciary, judicial system, theoretical and methodological research.*

Останнім часом проблеми організації та функціонування судової системи України активно привертають увагу науковців і практиків. Незважаючи на те, що

ці питання було досліджено в роботах таких вчених, як: В.Ф. Бойко, Т.В. Варфоломеева, І.А. Войтюк, В.В. Городовенко, Ю.М. Грошевий, В.О. Євдокимов, І.І. Ємельянова, В.Я. Карабань, С.В. Ківалов, І.Б. Коліушко, В.В. Кривенко, В.Т. Малярєнко, І.Є. Марочкін, М.І. Мельник, В.В. Молдован, В.Т. Нор, О.О. Овсяннікова, Г.М. Омеляненко, М.В. Оніщук, В.В. Онопенко, А.Й. Осетинський, О.М. Пасенюк, П.Ф. Пилипчук, С.В. Прилуцький, Д.М. Притика, М.В. Руденко, А.О. Селіванов, В.В. Сердюк, Н.В. Сібільова, М.І. Сірий, В.С. Смородинський, В.С. Стефанюк, А.А. Стрижак, В.Я. Тацій, В.І. Шишкін, С.Г. Штогун та інших, реалії сьогодення вимагають перегляду концептуальних основ функціонування судової системи в умовах суспільства, що трансформується. Сьогодні, на жаль, спостерігається надзвичайно низький рівень довіри до судової системи: так, за результатами соціологічного опитування, проведеного наприкінці 2014 року, у всіх регіонах України, крім АРК Крим, Донецької та Луганської областей, рівень довіри до судової влади України серед осіб, які брали участь у судових процедурах, складає 40 %, а серед осіб, які не були учасниками судових процедур, – 13 %. За даними соціологічного опитування, серед факторів, що можуть впливати на покращення роботи судової системи України, є просте та зрозуміле законодавство, жорстка відповідальність за корупційні дії, належне виконання рішень суду, реальна незалежність судової влади [1]. Зауважимо, що, за даними інших соціологічних опитувань, рівень довіри до судової системи є ще нижчим: так, за даними Центру Разумкова (соціологічне дослідження, проведене в грудні 2014 року), не довіряють судовій владі 81 % опитаних [2].

Відновлення довіри до судової системи вимагає наявності міцного методологічного підґрунтя, базуючись на якому, можна було б напрацювати модель нової організації системи судової влади. Однак для того, щоб у повній мірі використати досягнення вчених, які вже розробили багато аспектів цієї проблематики, слід звернутися до їх праць. Проте узагальнення методологічних досліджень останніх років щодо організації та функціонування судової системи України проводилося фрагментарно, у контексті вирішення інших дослідницьких задач. Отже, це обумовлює актуальність та новизну нашої статті, метою написання якої є визначення базових положень досліджень судової системи, присвячених її організації та функціонуванню.

В.Д. Бринцевим було систематизовано міжнародно-правові стандарти організаційного забезпечення судової діяльності і проаналізовано стан їх імплементації в національну модель судової влади, на підставі чого обґрунтовано необхідність змін до Конституції України з метою приведення базового законодавства про судоустрій до міжнародно-правових принципів (стандартів); надано доктринальне тлумачення такої правової категорії, як “стандарти у праві” та обґрунтовано необхідність ініціювання прийняття базового міжнародно-правового акта з переліком стандартів правової держави і механізмів їх втілення в національне законодавство. Вченим було запропоновано модель адаптації положень вчення про соціальні системи для побудови структур судової влади та обґрунтовано напрями законодавчого забезпечення діяльності складових єдиної судової системи в Україні; здійснено порівняльний аналіз процесу формування конституційних засад судової влади відповідно до правових позицій Конституційного Суду України і Конституційного Суду Російської Федерації та визначено їх роль, а також вплив рішень Європейського Суду з прав людини на законодавчий процес і правозастосовну практику в державі. Ним також було адаптовано фундаментальні положення теорії функцій до системи судової влади в Україні та обґрунтовано необхідність розмежування функцій судової влади та її суб'єктів. Крім того, В.Д. Бринцевим було доведено, що судове право України є результатом нормотворчої діяльності найвищих судових органів держави, яка відтворена в правових позиціях Кон-

ституційного Суду України та Верховного Суду України, а також сформульовано пропозиції щодо закріплення на законодавчому рівні нормотворчої функції вищих судів, унаслідок чого створюються передумови для більш ефективного впливу актів судового контролю на законотворчий процес у державі [3].

А.Л. Борко уточнює поняття судової влади та її співвідношення з іншими гілками влади, визначає сутність та особливості адміністративно-правових засад функціонування судової системи України. Вчений пропонує визначати адміністративно-правове забезпечення функціонування судової системи України як цілеспрямоване здійснення уповноваженими суб'єктами з метою забезпечення нормального функціонування судової системи України, суспільних інтересів і реальності прав громадян за допомогою адміністративно-правових норм та актів індивідуальної дії впорядкування, закріплення, охорони і розвитку організаційно-управлінських та інших відносин у сфері організації та діяльності судової системи України. Відповідно, він виокремлює такі його загальні риси: державно-владний характер; поєднання нормативного та індивідуально-правового регулювання; комплексний метод регулювання з превалювання імперативного методу; впорядкування, закріплення, охорона та розвиток відповідних відносин; спрямованість на забезпечення нормального функціонування державного механізму, громадських інтересів і прав громадян. Крім того, А.Л. Борко охарактеризував адміністративно-правові засади організації та функціонування судів загальної юрисдикції та Конституційного Суду України, з'ясував специфіку взаємодії судів між собою та з органами публічної влади та громадськістю, розкрив особливості підготовки та прийняття управлінських рішень у судах [4].

Т.І. Француз визначено, що судова влада є самостійною публічно-правовою гілкою державної влади, яка утворюється системою спеціальних державних органів (судів), що мають передбачені законом владні повноваження, спрямовані на встановлення істини, відновлення справедливості, арбітражу в питаннях права, вирішення правових спорів та покарання винних, рішення яких є обов'язковими для виконання всіма тими, кого вони стосуються. Вченою доведено, що в контексті загальної системи стримувань і противаг судова влада характеризується не лише своєю здатністю виконувати функцію правосуддя і, таким чином, захищати права людини і громадянина, але й можливістю здійснювати активний вплив на рішення і дії законодавчої та виконавчої влад, "врівноважувати" їх; саме ці повноваження судової влади, які делегуються незалежним, професійним судам, перетворюють її в насправді міцну і стабілізуючу силу, здатну захистити права громадян та утримати суспільство від чисельних соціальних катаклізмів, виступити фактором подолання соціальної нестабільності. Слід також зазначити: нею обґрунтовано, що конституційне право на судовий захист загрожує перетворитися на порожню декларацію, якщо воно не буде матеріалізоване в конкретних механізмах судочинства, функціонування яких при додержанні принципів змагальності і диспозитивності можливе лише тоді, коли перед судом постають рівноправні суб'єкти, а застосований судом закон є обов'язковим і для громадян, і для влади в особі будь-яких її органів [5].

С.В. Нечипорук стверджує, що остаточне оформлення інституту судової влади в Україні в умовах реалізації принципу розподілу влади відбулося тоді, коли в законодавчому порядку за судом було закріплено, крім повноважень здійснення правосуддя, володіння ним двома іншими базовими повноваженнями – судового конституційного контролю та судового адміністративного контролю. Тобто нині повноваження суду розповсюджені не лише на правопорушення громадян, але й на неправомірні дії, акти органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб; суд рівною мірою захищає будь-якого суб'єкта права. Дослідницею запропоноване таке визначення конституційно-

правової категорії: “конституційні засади (принципи) організації та функціонування судової влади в Україні” – це фундаментальні положення Основного Закону держави, що визначають основи організації судової влади (зокрема, побудови системи судових органів, статусу та повноважень представників судової влади тощо), а також здійснення її безпосередніх функцій (тобто змісту, порядку і процедури здійснення судочинства). С.В.Нечипорук була запропонована нова методологія побудови системи принципів організації та функціонування судової влади в Україні, яку умовно можна поділити на чотири групи: принципи, що визначають конституційні засади судової влади; принципи судоустрою (організації) судової влади; принципи судочинства; принципи, що встановлюють процесуальні гарантії прав людини при судочинстві, а також сформульовано ознаки судової влади, на підставі яких у науці конституційного права України дефініція поняття “судова влада” визначається таким чином: це особлива гілка державної влади, єдиним джерелом якої є народ, яка опосередковується в судочинстві, здійснюваному спеціально створеними та уповноваженими особами й органами – суддями та судами виключно щодо правовідносин та у правових формах, і реалізується за допомогою здійснення правосуддя та судового контролю шляхом ухвалення рішень, що є обов’язковими до виконання на всій території України [6, с. 229–233].

В.В. Городовенко доводить, що поняття “незалежність судової влади” і “незалежність суддів” взаємопов’язані, однак вони мають різний зміст. У першому відбивається статус однієї з гілок державної влади, а в другому – посадових осіб цього органу. Водночас таке трактування незалежності не дає підстав для протиставлення зазначених проявів і виділення її видів, оскільки остання становить універсальний контекст функціонування судової влади та її носіїв. Незалежність суддів є легітимною тільки в їх процесуальній діяльності по здійсненню судової влади. Вимога про підкорення суддів тільки закону має межі свого існування. Суддя може не підкорятися законам, які суперечать Конституції України, а також законам, що визначають права й обов’язки осіб, які не доведені до відома населення у встановленому законом порядку. Досить цікавим є також погляд вченого на міжнародно-правові критерії незалежності судової влади, до яких він відносить: а) поділ влади; б) неможливість довільної змінюваності суддів на посаді; в) недопущення контролю або впливу на суддів позасудових структур; г) належні умови оплати праці суддів; д) неможливість зміни іншою владою рішення, прийнятого судовою владою [7, с. 120–123].

Зазначене свідчить, що на цей час в Україні в правовій науці вже вироблена як понятійна база, так і певний методологічний апарат, який дозволяє вивчати актуальний стан судової системи та її правового регулювання. Разом з тим, бракує досліджень, в яких аналізувалися би проблеми здатності судової системи реагувати на виклики сьогодення, зокрема, потребують свого вивчення питання вдосконалення правових підстав очищення судової влади від осіб, що порушували вимоги, що висуваються до суддів, питання підвищення ефективності заміщення посад суддів, проблематика громадського контролю в зазначеній сфері тощо. Враховуючи надзвичайну важливість цих питань для відновлення довіри громадян до судової системи, сьогодні, на нашу думку, вони мають стати предметом активних наукових досліджень, метою яких повинна бути нова, відкрита та прозора, ефективна та дійова судова система, яка дійсно буде прагнути до захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави на засадах верховенства права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Оцінка роботи судової системи України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://court.gov.ua/rsu/149637/>.

2. Довіра до основних державних інститутів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http : // www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=1000](http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=1000)
3. *Бринцев В.Д.* Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади : монографія / В.Д. Бринцев. – Х. : Право, 2010. – 464 с.
4. Борко А.Л. Адміністративно-правове забезпечення функціонування судової системи України : монографія / А.Л. Борко. – Х. : НікаНова, 2014. – 521 с.
5. *Француз Т.І.* Політико-правові проблеми становлення і розвитку судової влади в незалежній Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.13 / Т.І. Француз ; Одеська національна юридична академія. – О., 2001. – 194 арк.
6. *Нечипорук С.В.* Окремі особливості функціонування судової влади з точки зору конституційно-правової науки / С.В. Нечипорук // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2009. – № 10. – С. 57–65.
7. *Нечипорук С.В.* Щодо питання про місце судової гілки влади в системі поділу влади / С.В. Нечипорук // Право України. – 2009. – № 12. – С. 228–234.
8. *Городовенко В.В.* Про становлення незалежної судової влади / В.В. Городовенко // Право України. – 2002. – № 9. – С. 120–123.

Отримано 12.09.2014